

О.Ю. Юр'єва,
Національний університет "Острозька академія",
м. Острог

ОСОБЛИВОСТІ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена національним особливостям використання невербальних засобів комунікації в процесі міжкультурного спілкування. У ній розглянуто види і роль несловесних компонентів у комунікативній діяльності. Особливу увагу звернено на специфічні невербальні знаки, властиві окремим народам, що можуть викликати комунікативний дисонанс у міжкультурній міжособистісній взаємодії.

The article is dedicated to national peculiarities of the use of non-verbal means in the process of intercultural communication. There are being considered kinds of non-verbal components of communication and their role in the communicative activity. Special attention is being paid to the specific non-verbal symbols, which are peculiar to individual nations and are able to cause discord within intercultural interpersonal interaction.

Орієнтація сучасного лінгвістичного пізнання на людину як на мовну особистість зумовила спрямування лінгвістичних досліджень

на комунікативну діяльність індивіда. На пріоритетне місце серед досліджень проблем комунікації винесено вивчення специфіки мовної і мовленнєвої поведінки людини. В свою чергу це викликало потребу в усебічному аналізі невербальної поведінки, як невід'ємного компонента процесу спілкування.

Невербальна комунікація – це система знаків, що використовуються у процесі спілкування і відрізняються від мовних засобами та формою виявлення. І хоча мовні канали зв'язку мають пріоритетне значення, ні в якому разі не можна ігнорувати невербальні засоби. Науковими дослідженнями доведено, що саме за їх рахунок відбувається від 40 до 80 % комунікації. Причому 55% повідомлень сприймається через вираз обличчя, позу, жести, а 38% – через інтонацію та модуляцію голосу [8].

Сучасна наука розглядає невербальні засоби спілкування з декількох точок зору: (1) у контексті осмислення загальних програм і способів людської поведінки (Дж. Холл, П. Екман, А. Фрізен, А. Піз, Дж. Фаст, Е. Холл); (2) формальний та семантичний аналіз невербальних знаків у їх співвідношенні з мовними знаками (Т. Ніколаєва, К. Шерер, Ю. Цив'ян, І. Шаронов); (3) власне лінгвістичні, соціолінгвістичні, психолінгвістичні та ін. аналітичні розробки, направлені на розпізнавання за невербальними і вербальними знаками психологічних та емоційних станів, дослідження національної специфіки мовленнєвої й немовленнєвої поведінки, аналіз способів відображення невербальної поведінки в художній літературі (А. Вежбицька, П. Екман, Г. Крейдлін, С. Павлова та ін.). Останні широко використовують спостереження культурологів, етнологів, антропологів для розв'язання проблем національної специфіки невербальної поведінки. У зв'язку з цим виникла окрема дисципліна – етнопсихолінгвістика, що спрямовує свою увагу на численні зіставлення моделей поведінки багатьох народів, аби поглибити уявлення про особливості культури спілкування в її мовленнєвих і немовленнєвих проявах різних етнічних спільнот. Подібні дослідження використовують поняття і методики семіотики, особливо при спробах створення словників і загальних каталогів жестів і міміки певної мови, однак переважно обмежують поле вивчення засобами мовленнєвого етикету.

Актуальність. Оскільки невербальні елементи з одного боку є антропологічно обумовленою системою, а з іншого, виступають культурно-історичним утворенням, вони становлять такі ж специфічні семіотичні системи, як і вербальна мова в кожному національному своєму вияві. Сьогодні в умовах підвищеного інтересу до проблем міжнаціональної, міжкультурної комунікації особливої актуальності набуває дослідження інтерпретації невербальних засобів, як стереотипів поведінки та елементів невербального культурного коду.

Компетентність у спілкуванні, зокрема у послуговуванні невербальними його засобами, має загальнолюдські характеристики. Так, сильні, дійсно мотивовані емоції переживаються однаково всіма людьми, тому знаки-симптоми цих почуттів мають інтернаціональний характер. Але альтернативно існує інша невербальна поведінка – “культурна”, яка притаманна окремому народу чи етнічній групі й обумовлена культурними традиціями та національним характером. Подібність або відмінність моральних, етичних вимірів, звичаїв, мовних і немовних стандартів може призвести до багатьох проблем у міжкультурній комунікації. Тому в наш час стає важливим не лише оволодіння іноземною мовою, а й набуття навичок спілкування з представниками різних народів. Зараз йде мова про існування національного стилю спілкування – типових, найбільш поширених, найбільш вірогідних особливостей мислення і стереотипів поведінки представників різних етносів. Використання невербальних засобів теж етнічно обумовлено, тому національна знаковість комунікативної поведінки може і повинна бути сприйнятою та вивченою так само, як і природна мова.

Метою дослідження є виявлення особливостей використання невербальних компонентів, значення та функціонування яких національно або культурно обумовлено, оскільки культурні відмінності, як і семантичні бар'єри, у процесі обміну інформацією можуть створювати значні перешкоди для взаєморозуміння.

Невербальне спілкування займає важливе місце у житті кожного індивіда, оскільки, як зазначав Г. В. Колшанський, несловесні знаки – це не залишок, який виділяється з мовної системи, а особливий функціональний компонент парамовної системи, тобто та комунікативна підсистема, яка доповнює функцію вербальної комунікативної системи [1]. Сукупність засобів невербального спілкування поділяють на кінесичну і некінесичну підсистеми. До кінесичної підсистеми, як до такої, що вивчає рухи тіла у процесі комунікативної взаємодії індивідів, відносять наступні категорії немовних символів: вираз обличчя, жести і позиції тіла. В свою чергу некінесична система розглядає невербальні одиниці у межах таких явищ як артефакти, пармова, хептика, хронеміка і проксиміка [5].

Особливе значення у ході комунікації має кінесична система. Дослідники зазначають, що “вираз обличчя, поза, жести, коли йдеться про сприйняття співрозмовника як особистості, набагато ефективніші, ніж його словесне вираження”. Таким чином, невербальні сигнали повинні гармоніювати з вербальним мовленням, бути з ним конгруентними, доповнюючи і підсилюючи його, хоча вони здебільшого не усвідомлюються мовцем і практично не контролюються ним.

Вираз обличчя, його міміка несуть інформацію про характер людини, її настрій, суб'єктивне ставлення до співрозмовника.

“Кам’яний” вираз обличчя насторожує, викликає психологічний дискомфорт, небажання спілкуватися. Так, у Японії, де поширене обличчя-маска, представнику іншої культури важко зрозуміти співрозмовника. Французам, італійцям, іспанцям, навпаки, притаманна рухлива міміка; стриманіші у виявах невербальних символів фіни. Мімічні рухи мають у різних народів відмінне значення: українці підморгують аби на когось чи на щось звернути увагу, натякнути, покепкувати; англійці таким мімічним знаком супроводжують вітальні фрази або уживають його замість вітання; в багатьох східних культурах підморгування вважається поганою звичкою і може образити людину. Підняті брови в Германії означають захоплення, а в Англії – вираз скептицизму [4].

Специфічною знаковою системою в невербальній комунікації є контакт очей як основний засіб візуального спілкування. З метою досягнення взаєморозуміння із співрозмовником необхідно пам’ятати про значення візуального контакту. Відомо, що поглядом можна позитивно або негативно вплинути на іншу людину. Етнографи поділяють нації на “контактні” та “неконтактні”. До “контактних” відносять, наприклад, італійців, іспанців, греків, латиноамериканців, арабів, у спілкуванні яких погляд відіграє значну роль, оскільки відведення очей під час розмови інтерпретується як вияв неввічливості. Представниками “неконтактних” культур вважаються народи Скандинавії, Японії, Індії, Пакистану, де не заведено прямо розглядати людину. На острові Фіджі корінні мешканці під час розмови взагалі відвертаються від співрозмовника, а в Малі молодші за жодних обставин не повинні дивитися в очі старшим. Японці у ході бесіди дивляться на шию співрозмовника, очі якого перебувають у полі периферійного зору. В суспільствах з ієрархічною традицією, спостерігаючи за рухами очей, можна легко визначити “табелі рангів”. Люди з нижчим рангом намагаються слідкувати за тими, у кого ранг вищий, але які ігнорують їх, якщо тільки не розмовляють безпосередньо з ними [6].

Посмішка відіграє ледь не найпомітнішу роль серед різноманітних знаків позитивного ставлення до співрозмовника практично у всіх європейських культурах. Відомий девіз “keep smiling”, запозичений у американців, знаходить широке визнання в різних культурах, зокрема у германців. Проте посмішка у американців далеко не завжди виражає дійсний стан людини, а лише показує його увагу та доброзичливість до співрозмовника; в той же час німцям нехарактерна надмірна усмішливість американців – усмішка є правилом ввічливості, що підкреслює доброзичливість і відсутність агресивності. Звідси, росіяни, культура яких взагалі не передбачає проявів безпричинної посмішки, часто сприймаються іноземцями як похмури і непривітні. В російській культурі зовсім інше значення посміш-

ки, прямо протилежне європейському і особливо американському, оскільки це зазвичай природня реакція російської людини на якісь позитивні події в її житті. Людина, що посміхається без очевидної мотивації, сприймається оточуючими як несерйозна, або наділена розумовими вадами. У певному контексті посмішка може бути навіть інтерпретована як зухвала пропозиція (у чоловіків) або як сигнал запрошення (у жінок), тому може викликати агресію чи іншу неадекватну поведінку. Таким чином, відсутність посмішки у росіян така ж нейтральна, як її присутність у американців [5].

Жести, як виражальні рухи рук та інших частин тіла, є найбільш поширеними невербальними знаками. А.Ф. Коні в “Порадах лекторам” пише: “Жести поживляють мовлення, але ними варто користуватися обережно. Виразний жест повинен відповідати змісту і значенню даної фрази чи окремого слова. Занадто часті, одноманітні, метушливі, різкі рухи руками неприємні, приїдаються і дратують” [2]

Доведено, що їх кількість і інтенсивність національно обумовлена. Так, наприклад, впродовж годинної розмови мексиканець жестикулює в середньому 180 разів, італієць – 120, француз – 80, фін – тільки 1 раз. Практично не жестикулюють представники Сходу та мусульманського світу, оскільки стримана поведінка засвідчує гідність людини.

У процесі міжкультурної комунікації значні труднощі для порозуміння між співрозмовниками викликають жести-символи, оскільки вони співвідносяться не з явищами дійсності, а з певним абстрактним змістом свідомості. Доволі часто однакові значення мають у різних мовних спільнотах неоднакове втілення (наприклад, з метою передачі цифри “один” українець підніме вказівний палець, в той час як угорець – великий). Проте, до комунікативного дисонансу можуть призвести перш за все полісемні жести, значення яких обумовлено національними особливостями та культурними традиціями певного етносу. Наприклад, більшість європейських народів передають згоду, хитаючи голову згори донизу. Кивки ж головою в Болгарії мають антонімічне значення до звичних нам “так/ні”. Японці кивками голови згори донизу сигналізують про те, що уважно слухають співрозмовника.

Популярний жест “коло”, утворене пальцями руки більшістю англословних народів, а також, в Європі та Азії застосовують з метою передавання інформації про те, що все гаразд. Цей жест було популяризовано в Америці на початку 19 століття, головним чином пресою, що почала в той час кампанію по скороченню слів і ходових фраз до їх початкових літер. Схоже на те, що коло у жесті символізує літеру О. Значення “ОК” добре відоме в усіх англословних країнах, а також в Європі і Азії, проте в деяких країнах цей знак має абсолютно інше походження і значення. Наприклад у Франції він означає

"нуль" або "нічого", в Японії він значить "гроші", а в деяких країнах Середземноморського басейну цей жест використовується для позначення гомосексуальності чоловіка.

В Америці, Англії, Австралії і Новій Зеландії піднятий догори великий палець має три значення. Зазвичай він використовується під час "голосування" на дорозі, у спробі спіймати машину. Друге значення – "все гаразд", а коли великий палець різко викидається вгору, це стає образливим знаком, що означає нецензурну лайку – символ, аналогічний нашому середньому пальцю. В деяких країнах, наприклад Греції цей жест означає "заткнися". Коли італійці рахують від одного до п'яти, цей жест означає цифру "1", а вказівний палець тоді означає "2". Коли рахують американці і англійці, мізинець означає "1", а середній "2"; в такому випадку великий палець представляє цифру "5".

V-подібний знак пальцями дуже популярний в Великобританії і Австралії і має образливу інтерпретацію. Під час Другої світової війни Уїнстон Черчилль популяризував знак "V" для позначення перемоги, але для цього значення рука повернута тильною стороною до того хто говорить. Якщо ж при цьому жесті рука повернена долонею до того, хто говорить, то жест набуває образливого значення – "заткнися". В більшості країн Європи, однак, V-жест в будь-якому випадку означає "перемога", а його образливе значення представникам даних національностей не відоме. В багатьох країнах цей жест символізує також цифру "2" [2].

Говорячи про себе, європеєць вказує рукою на груди, а японець – на ніс. Коли француз чи італієць стукають себе по голові, це значить, що вони вважають якусь ідею безглуздою. Якщо британець чи іспанець стукнуть себе долонею по чолі, вони покажуть оточуючим, що задоволені собою. Тим же жестом німець виразить своє вкрай невдоволене ставлення до когось. Голландець, стукаючи по лобі і при цьому витягуючи вказівний палець, повідомляє, що ідея йому сподобалась, але він вважає її злегка божевільною. Там же, в Голландії, обертання вказівного пальця біля скроні означає, що хтось сказав розумну і дотепну фразу, тоді як аналогічний знак у більшості слов'янських культур інтерпретується як відсутність розумових здібностей у співрозмовника.

Поза, як мимовільна або навмисна постава тіла, теж є символом, що наділений комунікативним смислом і виявляє не тільки душевний стан людини та її манери, але й ставлення до співрозмовника. Різні культури мають відмінні традиції щодо розміщення тіла у просторі. Якщо в Японії соціально та культурно значущою є покірлива поза і не заведено сидіти заклавши ногу на ногу чи схрещувати їх, то у США в певних комунікативних ситуаціях не засуджується поведінка особи, що поклала ноги на стіл перед співбесідником [3].

Комунікація людей через невербальні канали відбувається та-

кож за допомогою особистих, спільних та суспільних артефактів [5]. Особливої значущості у контексті міжкультурного спілкування набувають суспільні артефакти, оскільки це ті об'єкти, які велика кількість людей розділяє як певна суспільна або навіть етнічна група. Будинки, дороги, парки, театри, авіалінії і навіть громадські туалети – все це артефакти, відкриті для загального користування. Ці об'єкти символізують смак, цінності, фінанси, етнічне походження чи інші особливості суспільства, яке вони представляють. Так, наприклад пам'ятник Вашингтону чи Діснейленд є суспільним артефактом, що асоціюється у людській свідомості з культурою Америки. Ейфелева вежа у свою чергу символізує культуру Франції.

Відповідне використання часу, яке розглядає така галузь невербаліки, як хронеміка, також залежить від соціальних і культурних традицій. Зокрема, такий елемент як пунктуальність є національно обумовленим. Так у Німеччині соціально прийнятною нормою вважається прихід на зустріч точно у домовлений час. У Америці проявом ввічливості є прихід на п'ятнадцять хвилин раніше, в той час, коли у Британії навпаки допустимою межею пунктуальності є запізнення на п'ятнадцять хвилин. Значно розширені часові рамки у Італії, де традиційно дозволено запізнюватись на одну годину.

Знакове, у тому числі етикетне, використання індивідами просторових зон, що оточують їх фізичне тіло, теж регулюється певними нормами, неоднаковими в різних суспільствах, оскільки їх розміри залежать від густини населення людей, у місці проживання. Таким чином, відстань між співрозмовниками – це ідіоетнічна ознака: у різних народів вона не однакова. Так, представники різних культур, у міру наближення до екватора, надають перевагу меншій відстані між учасниками переговорів і контактнішому й тіснішому спілкуванню. Вважається, що у європейців особистий простір – це віддаль простягнутої руки, у латиноамериканців – руки від ліктя до кінчиків пальців, у арабів – руки від кистьового суглоба до кінчиків пальців. У Європі відстань між співрозмовниками зростає з півдня на північ: від 40 см в Італії до мало не 2 м у Великій Британії. Так, британці й скандинави тримаються на більшій відстані одне від одного, ніж французи, а жителі південних регіонів Франції жестикулюють більше, ніж жителі північних регіонів. В Україні особиста відстань (під час розмов на конференціях, зустрічах, прийомах) – від 0, 4 до 1, 5 м.

Явища хептики також є національно обумовленими. Так, психолог Сідні Журар підрахував частоту випадкових контактів між парами у різних містах [7]. Він подає наступні дані у кількості хептичних контактів за годину:

Сан-Хуан, Пуерто-Рико	180
Париж, Франція	110
Гейнесвіль, Флорида	2

Лондон, Англія

0

Спілкуючись з представниками різних народів, потрібно враховувати традиції використання невербальних символів, щоб уникати труднощів та непорозумінь із співрозмовником.

Висновки. Невербальні явища, що беруть участь у спілкуванні, будучи біологічно і культурно детермінованими, нерозривно пов'язані із загальною моделлю людської поведінки. У такому розумінні невербальні засоби є сукупністю типових дій (рухів різних частин тіла), закріплених національно-культурними традиціями в певному мовному колективі, використовуваних у різноманітних соціально-комунікативних ситуаціях. Як бачимо, незважаючи на глобалізацію інформаційних систем, розвиток міжнародних, політичних, економічних та культурних зв'язків, несловесні символи зберігають етнічні особливості і, так само, як і вербальна мовна система, мають обов'язковий характер і передаються від покоління до покоління як частина загальної матеріальної і духовної культури. Нормативність як характерна ознака невербального комплексу та його національна обумовленість зумовлює конкретність і строгу пристосованість та стереотипізацію невербальних засобів спілкування до чітко визначеного характеру конкретного комунікативного акту.

Аналіз функціонування невербальних компонентів у комунікативних ситуаціях з огляду на міжкультурний аспект є перспективним напрямком досліджень у рамках сучасної лінгвістичної науки. Він поглиблює знання про способи ефективної реалізації комунікантами інтенцій щодо мовної взаємодії та є важливим внеском у розвиток теорії взаємодії у процесі комунікації.

Література

1. Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974.
2. Пиз А. Язык телодвижений. – Нижний Новгород, 1992.
3. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів, 2001.
4. Терминасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.
5. Buerkel-Rothfus, Nancy. *Communication: Competencies and Contexts*. New York: Newbery Award Records, 1985.
6. Gamble, Teri Kwal and Michael Gamble. *Communication Works*. New York: Random House, 1987.
7. Jourard, S. M. "An Exploratory Study of Body Accessibility," *British Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 5 (1966), pp. 221-231.
8. Mehrabian, Albert. *Silent Messages*. Belmont, Calif.: Wadsworth, 1971.